

Monografijo, ki jo poleg povedanega odlikuje še logično strukturirana in tekoča pripoved, je izdala Cankarjeva založba. Slednja si v zadnjem času prav s pomočjo mlajšega rodu zgodovinarjev na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani pridobiva staro veljavo pri izdajanju domačega družboslovja.

Jože Prinčič

Aleš Gabrič, **Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962**. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1995. 370 strani.

Dr. Aleš Gabrič, znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, je že na začetku svoje znanstvene poti dokazal, da je človek z veliko ustvarjalno močjo. Po samo šestih letih proučevanja razvoja slovenske kulture in kulturne politike po drugi svetovni vojni se namreč lahko pohvali z drugo monografijo, z odmevnimi nastopi na interdisciplinarnih znanstvenih srečanjih, objavami v elitnih kulturniških revijah ter s strokovno veljavo, ki presega meje (vse bolj zapirajoče) zgodovinske vede, saj ga že citirajo literarni zgodovinarji in sociologi kulture; plodna so bila tudi njegova dveletna prizadevanja v Zgodovinskem društvu.

V prvi knjigi, ki je izšla 1991. leta, je Gabrič skrbno razčlenil kulturno politiko in kulturno ustvarjanje na Slovenskem v letih 1945 do 1952. V pričujoči knjigi, ki predstavlja njeno logično nadaljevanje, pa se je lotil analize naslednjega obdobja v razvoju slovenske kulture in njenih ustanov, ki se je začelo z letom 1953, to je z ukinitvijo agitpropovskega aparata, končalo pa z letom 1962, to je s sprejemom osnutka ustave, ki je bil kompromis med različnimi pogledi v jugoslovanskem političnem vrhu. To desetletje je bilo nedvomno prelomnega pomena, kajti Partija se je po letu 1952 sama odpovedala preveliki direktivnosti in grobim nastopom do kulturne opozicije. Politični pragmatiki (Boris Kraigher in Stane Kavčič), ki so v tem času prišli na čelo slovenske politike, so sicer obračunali s ti. »klasično inteligenco«, reformirali šolski sistem in zagotovili prevlado komunistične ideologije v umetnosti, znanosti in kulturi. Toda hkrati so dopustili uveljavitev mlajše generacije, izražanje novih ideološko drugačnih smeri (eksistencializem, abstraktno slikarstvo, jazz itp.), zlasti pa si prizadevali, da je dobila kultura večjo težo, kajti z zaostrovanjem mednarodnih odnosov v Jugoslaviji je postala področje, kjer se je vrh slovenske politike bojeval za federalizacijo in uveljavitev nacionalnih načel.

Avtor se je odločil, da v ospredje zgodovinske obravnave postavi dva vidika. Prvi predstavlja oris odnosa oblasti do kulture, umetnosti in znanosti, zlasti v tistih točkah, kjer so se kazale največje razlike pri obravnavanju vprašanj. Drugi pa je ocena oziroma predstavitev vloge kritične inteligence, ki je v času enostrankarstva zasedla izpraznjeno mesto politične opozicije. Ker jo je partija potrebovala za porajanje novih zamisli, je »kulturna opozicija« smela povedati več kot navadni smrtniki.

V skladu s svojim izhodiščem je Gabrič v uvodnem poglavju obdelal partijski »kulturni interregnum«, to je čas od 1952 do 1956, v katerem si je vladajoča Zveza komunistov preko ideoloških komisij in sistema družbenega upravljanja znova pridobila nadzor nad kulturnim ustvarjanjem, ki je po ukinitvi agitpropa nekoliko popustil. Analiziral je Zihlerlov koncept kulturne politike, ki je v Sloveniji prevladal leta 1956 ter njegov antipod, to je kulturno opozicijo. Iz njegove skrbne in korektno razčlembene je razvidno, da slednja ni bila organizirana niti ni napadala temeljev političnega sistema, toda ker je bilo njeno nasprotovanje partijskemu monopolu opazno in odmevno na vseh področjih kulturnega ustvarjanja, jo je oblast hotela utišati in izriniti iz javnega življenja.

V naslednjem poglavju se je avtor osredotočil na drugo polovico petdesetih let, ko si stališča političnega vrha in kulturne opozicije niso bila več tako nasprotna, kajti oboji so bili za večjo ideološko sproščenost, a ker so jo različno pojmovali, je prišlo do številnih kulturno-političnih afer. Vladajoča skupina okoli Borisa Kraigherja in Staneta Kavčiča se je zavedala, da bodo gospodarsko reformo težko uresničili brez sodelovanja znanosti, pa tudi kulture in umetnosti, saj naj bi slednje usposobile zadostno število visoko strokovnega kadra, opravile tehnološke in druge raziskave, popestrile in poživile kulturno-zabavno življenje »delovnega ljudstva« itn. Za protiuslugo je Partija začela rahljati ideološki oklep in strpneje obravnavati kritične nastope slovenske inteligence, seveda dokler ni preveč glasno podvomila o njeni pravilni politiki. Kulturniki so spremenjeno ozračje sredi petdesetih let razumeli drugače kot pragmatiki med politiki, zato so šla njihova razmišljanja dostikrat preko meje dopustnosti, ki jo niso smeli prekoračiti; še posebno ostro je Partija odgovorila na kritike komunalnega sistema in močnejšega uveljavljanja družbenega upravljanja v kulturi.

Tretje poglavje je namenjeno obračunu s humanistiko in družboslovjem v letih 1958–1959. Gabrič je skozi analizo odnosov Partije do znanstvenih ustanov v prvem desetletju po vojni dokazal, da njeni ideologi v tem času še niso imeli lastne vizije o njihovem razvoju v socialistični družbi, so pa razmišljali o nujnosti oblikovanja novega sloja »duševnih delavcev« in intelektualcu »novega tipa«, ki bi moral biti iz delavskih vrst in imeti tehnično izobrazbo. Tako usmeritev je podprla nova partijska elita, ki je potem svoj odpor do humanistike in družboslovja ter njenega pojmovanja svobode znanstvenega raziskovanja konec petdesetih let tudi dokazala z »naskokom« na univerzo, afero Slodnjak, ukinitvijo revije 57 ter ustanovitvijo dveh znanstvenih inštitutov.

V zaključnem poglavju je osvetljena odločilna vloga, ki so jo slovenski kulturniki imeli v polemiki med srbskim (posredno jugoslovanskim) in slovenskim vodstvom, ki je potekala v letih 1958–1962. Slovenska politika je namreč šele po 7. kongresu ZKJ začela odločneje nasprotovati dolgoročni politiki poenotenja kulture v Jugoslaviji, ki jo je do srede leta 1958 tolerirala. Ta sprememba pa se ni odrazila v javnih nastopih vodilnih funkcionarjev ali v zapisanih programskih smernicah, temveč v podpori kulturnikov, ko so javno napadali jugoslovanstvo v kulturi. Gabrič je ovrednotil posamezne kritike in predstavil oblike odpora proti centralističnim poskusom zveznih oblasti pri gledališčih, filmu, časopisih, radiu, RTV, zgodovinopisju, šolstvu idr. Seveda je osrednjo pozornost namenil polemiki Pirjevec-Čosič v *Naši sodobnosti*, saj je pomenila vrhunec nasprotovanj med dvema pogledoma na nacionalno vprašanje in dvema konceptoma o nadaljnjem razvoju Jugoslavije. Po njegovih besedah so kulturni ustvarjalci veliko pripomogli, da je slovenska politika uspela ohraniti status quo in da je zagovarjanje nacionalnih pravic v Jugoslaviji dobilo legitimiteto.

Na koncu knjige, ki je za tisk prirejena doktorska disertacija, sta imensko kazalo in seznam uporabljenih virov in literature. Ta dokazuje, da je avtor največ odgovorov na vprašanja, ki jih išče zgodovinar, dobil v arhivskem gradivu oziroma v fondih oblastnih in političnih organov ter Zveze kulturnih organizacij Slovenije. Uporabil je tudi vrsto pričevanj, vse pomembne revije in časopise tedanjega časa, redke spomine in »ne preveč obsežno literaturo«.

Dr. Aleš Gabrič je v svoji knjigi *Socialistična kulturna revolucija* strnjeno, prepričljivo in celovito obdelal središčni problem slovenske kulturne politike v letih »socialistične demokracije«, ki se je izražal v dramatičnem in zamotanem odnosu med vladajočo ideologijo ter kulturno opozicijo in kritično inteligenco. Kot zgodovinar je konkretne probleme in osebe umestil v čas in prostor, zato je moral ovrednotiti tudi nekatera protislovna navskrižja v letih 1953–1963, kot na primer komunalni sistem, nacionalno vprašanje in centralistične namere zveznih oblasti, taktiko »vladanja« mlajše generacije slovenskih komunistov ipd.

Gabričevega dela ne odlikuje samo kontinuiran in celovit zgodovinski prikaz, temveč tudi jasna in tekoča pripoved, polna zanimivih citatov in plastičnega opisa zgodovinskih osebnosti, ki tudi povprečno razgledanega bralca ne more pustiti neravnodušnega. Izid lepo oblikovane monografije, ki jo je izdala Cankarjeva založba v Ljubljani, je tako pomemben dogodek za slovensko zgodovinopisje, pa tudi za založbo, saj prodaja po slabih dveh mesecih kaže, da gre za knjižno uspešnico.

Jože Prinčič

### **Zbornik soboškega muzeja, 3. Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 1994. 163 strani.**

V letu 1994 je izšla že tretja številka *Zbornika soboškega muzeja*. Ob prvi številki zbornika je uredništvo zapisalo, naj bi publikacija »sledila dosežkom, na področju humanističnih – družboslovnih ved, povezanim z identiteto pomurskega kulturnega prostora ter vplivi in gibanji, ki tako ali drugače, oblikujejo tudi ta prostor«. V dosedanjih treh številkah (četrtja je v pripravi) je uredništvu te želje v veliki meri uspelo realizirati, uspelo pa mu je tudi zbrati širok krog sodelavcev, ki z različnih aspektov (arheološkega, etnološkega, kulturnozgodovinskega, zgodovinskega), pokrivajo problematiko pokrajine ob Muri.

Prvi prispevek v tretji številki *Zbornika* je napisal arheolog Stanko Pahič, obravnava pa gomilna grobišča ob Muri in Ščavnici. Na podlagi lastnih terenskih raziskav podaja avtor pregled gomilnih grobišč, ki po ocenah sodijo v glavnem v antično obdobje. Razlaga temelji na zunanjih oblikah še ohranjenih gomil, čeprav seveda zanesljivih zunanjih znakov za razločevanje gomil po starosti ni. Grobne vsebine so v veliki večini neznane, saj na območju, ki ga obravnava avtor, nobeno gomilno grobišče še ni bilo v celoti raziskano. Gomilna grobišča loči avtor po legi, številu gomil na grobišču in po velikosti. Postavlja tudi zanimivo vprašanje, ki je zaenkrat še brez odgovora, kdo so bili ljudje, ki so bili pokopani na osamljenih krajih, daleč od rimskih mest in cest. Odgovor na to vprašanje in osvetlitev problematike gomilnih grobišč na obravnavanem prostoru bodo lahko dala le morebitna nova raziskovanja.

Naslednji prispevek »Cerkvenoupravni položaj Slovenske krajine od 798 do 1958« je iz zapuščine pokojnega teologa in zgodovinarja Ivana Zelka, nastal pa je leta 1958 v času odločanja o uradni cerkveni jurisdikciji mariborske škofije nad Prekmurjem. Prispevek je razdeljen na več poglavij, v katerih je prikazana cerkvena pripadnost Prekmurja različnim škofijam. V najstarejšem obdobju je bilo Prekmurje seveda podrejeno Salzburgu, kmalu po nastanku zahodnih madžarskih škofij – Győr (998?). Veszprem (1002) – vendar ne takoj, je bilo Prekmurje pritegnjeno v madžarsko cerkveno upravo. Madžarski kralj Ladislav je za priključene dele ozemlja ustanovil novo škofijo v Zagrebu (1094), pod to je sodilo tudi Prekmurje, toda območje murskosoboške dekanije je kmalu pripadlo nazaj győrski škofiji. V prispevku se avtor dotakne še arhidiakonata v Murski Soboti (1331), opatije sv. Benedikta (okr. 1093), beksinskega arhidiakonata in poda cerkvena poimenovanja prekmurskega ozemlja. Po ustanovitvi sombolske škofije (1777) je sodilo Prekmurje pod njeno upravo, vendar je kmalu po razpadu Avstro-Ogrske oz. v letih 1923–41 in 1946–58 dejansko bil lavantinski škof višji duhovni pastir Prekmurcev, tako, da je bila priključitev tega ozemlja mariborski škofiji le legalizacija dejanskega stanja. Razprava je kljub relativni starosti ohranila »svježino« in je zanimiva tudi za naš čas.